

מזווית אחרת

השוואה, הקמת מדינת ישראל ותפיסתו של יהודה באואר – תגובה לתגובה

דן מכמן

כל חוקר מקווה שבים הפרסומים יהיה גם מי שישים לב למאמר שהוא עמל עליו זמן רב. אם הוא זוכה להערת אגב מעמיתיו כבר רוחו מתעודדת, וכשהוא זוכה לתגובה כתובה המאפשרת דיון – לא כל שכן. לפיכך שמח אני כי יהודה באואר, רבי בחקר השואה ועמיתי ביד-ושם כיום, הגיב בחוברת עיונים בתקומת ישראל, 12 (תשס"ב/2002, עמ' 653-654), על מאמרי 'משואה לתקומה! משואה לתקומה?', שהתפרסם בעיונים בתקומת ישראל, 10 (תש"ס/2000, עמ' 234-258). כיוון שהערותיו בתגובתו עוררו בי תמיהות, אני מוצא לנכון להבהיר את עמדתי.

מאמרי הנדון ביקש לדון במכלול ההיסטוריוגרפי שעסק בסוגיית הקשר בין 'השואה' ל'הקמת המדינה' ואשר נכתב במרוצת כחמישה עשורים.¹ הדיון התמקד לאו-דווקא בעמדות אלה או אחרות כשלעצמן (שכן ברי שבסוגיות היסטוריות קיימות על-פי-רוב עמדות שונות), אלא גם בהקשריהן, ובעיקר בדרך הטיעון ההיסטורי שביסודן. מתוך הגישה האחרונה הצבעתי על הבעייתיות שבטיעונים שונים ועל ההבדלים ביניהם. אחד הטיעונים המרכזיים שנדון במאמרי היה טיעונו של באואר, שאותו הביע בכתבים שונים במהלך תקופה ארוכה, כי יש קשר סיבתי ברור בין השואה לתקומת המדינה, הבנוי על מספר תחנות ביניים חד-משמעיות. טיעונו של באואר השפיע על חוקרים רבים ויש לו מעמד מרכזי בהיסטוריוגרפיה, ועל כן הדיון בו היה ראש לכל דיון מתוך כבוד והערכה (הוזכרו במאמרי טיעונים אחרים בלא שיידונו לעומק – משום שלדעתי אין בהם עומק אלא בעיקר מניעים אידאולוגיים, מיתיים או פוליטיים).

ואולם, לכך יש להוסיף כי דיוני לא היה *ad hominem*; כלומר: הטיעון הוא-הוא שעמד במרכזו, ולא באואר האיש. לפיכך, גם אם באואר/תשס"ג סובר אחרת משסבר באואר/תשל"ג, אין זה משנה את עצם הימצאותו של באואר/תשל"ג בכתובים ואת השפעתו על

1. המאמר ממשיך סדרה ארוכה של מאמרים, שבהם דנתי בדרך זאת בסוגיות יסוד בהיסטוריוגרפיה של השואה; רובם רוכזו בספרי: Dan Michman, *Holocaust Historiography: A Jewish Perspective: Conceptualizations, Terminology, Approaches and Fundamental Issues*, London 2003

ההיסטוריוגרפיה שנכתבה על הנושא מאז. זו איננה 'הפירה ארכאולוגית מטעה' כלל, כדברי באואר בתגובתו, אלא בירור של תולדות ההיסטוריוגרפיה, עניין שאנו חייבים בו מדי פעם בפעם. זאת ועוד, אני תמה על כך שמחד גיסא טוען באואר בתגובתו כי מה שהבאתי במאמרי הוא 'גרסתי לדעתו', ומאידך גיסא טוען הוא עצמו כי הוא 'מלא ביקורת על באואר תשל"ג', ולא מכחיש כהוא-זה כי אכן כתב את מה שכתב אז. יתרה מזו, כמי שלמד מבאואר רבות מאז תחילת עיסוקי בנושא השואה, אני עוקב אחר מרבית פרסומיו, וכעמית אני גם זוכה לקבל ממנו מדי פעם בפעם חלק מפרסומים אלה, מלוויים בהקדשה אישית. לפיכך הקדשתי הערה ארוכה (מס' 20), בת 31 שורות(!), להשפעת תפיסתו דאו על חקר הנושא מחד גיסא, ולשינויים מסוימים שעברה תפיסתו מאז מאידך גיסא: אמנם לא עזיבה מוחלטת שלה היתה כאן, אך התמתנות, בהשפעת ראייתו של אביתר פריזל, היתה גם היתה. ההתבטאות האחרונה שציטטתי היתה משנת תשנ"ח, שנה לפני שכתבתי את מאמרי.

וכאן עולה עניין תמוה אחר. באואר מבקש להוכיחי על שלא כללתי בדיוני את השינויים האחרונים בתפיסתו, שהביעם בהרצאה שנשא בווישינגטון בשנת 2000 (הרצאה שלא שמעתי) ושפרסמם בספרו *Rethinking the Holocaust*, שיצא לאור בשנת 2001, לאחר שמאמרי כבר נכתב ופורסם. ברור שלא יכולתי לכלול אותם בדיון, אך אני שמח שעמדותיו האחרונות נוסקות למסקנות שהסקתי בסופו של דבר במאמרי – הן בדבר היעדרן של נקיפות מצפון של העולם בקרב הגורמים שהשפיעו על החלטת עצרת האומות המאוחדות בנובמבר 1947, והן בדבר (אי) תמיכתה של ארצות-הברית בהקמתה של מדינת ישראל כחלק אינטגרלי מפתרון בעיית העקורים.

כאמור, דיוני לא היה *ad hominem*. לפיכך, לצד הניסיון לנתח ולבקר מצד המבנה הפנימי את שרשרת הסיבתיות שבאואר בנה בהרצאתו בתשל"ג (אשר, יש להדגיש, היתה אז פריצת דרך של ממש בדיון בנושא, משום שהמתפלמסים בעניין הקמת המדינה בימים ההם לא ראו מעבר לאופק של ארגוני המחתרת בארץ – ואף את זאת ציינתי במאמרי), ביקרתי את התזה מצד מחקרים שראו אור לאחר מכן, ושבאואר לא יכול היה לדעת עליהם בתשל"ג. כיוצא בזאת עושה הוא עצמו בתגובתו, כאשר הוא אומר שדעתו השונה כיום נסמכת בין השאר על מחקריו של מיכאל כהן מהשנים 1982 ו-1992 ועל דעתו של אביתר פריזל, שפורסמה ב-1980. וטוב שכך: המחקר ההיסטורי מתקדם בדרך של חידוד סוגיות, בצורה של ניסוי וטעייה.

באואר מעיר עוד על קביעתי כי 'אנטישמיות' היא מושג מכליל ומעורפל (מה שאינו אומר, דרך אגב, שאין היא קיימת!), ומטעים כי עוד לפני עשרים שנה הצביע הוא עצמו על הערפול שבמושג. אכן, כך הוא. אבל, במאמר שכתב עשר שנים קודם לכן – ושהוא נקודת המוצא לעיון ההיסטוריוגרפי שלי – עדיין לא היתה דעתו מבוררת כל-כך. העובדה שבאואר שינה דעתו גם בעניין זה היא אכן עדות להתקדמות שחלה בבירור שאלות השואה בכלל ובעמדותיו בפרט (כיוצא בזאת עומד אני לבקר בספרי הקרוב את מה שכתבתי אני עצמי בעניין 'היודנראטים' לפני כחמש-עשרה שנה). לעצם העניין, היה חשוב לי להעיר על כך מנקודת המבט של בירור סוגיית הסיבתיות ההיסטורית: אם הגל האנטישמי שלאחר

השוואה בפולין היה בעיקרו של דבר תוצר של אנטישמיות פולנית קיימת ולא של האנטישמיות הנאצית, הרי יש כאן שאלה באשר לשרשרת הסיבתיות שואה-תקומה. במאמר המקורי באואר לא הקדיש לסוגיה זו כל דיון, ואני סברתי שחשוב להעיר על כך (והעליתי השערה שנאמו של אבא קובנר לפני חיילי הבריגדה במאי 1945 – שהביע בו את חששו לעתידם של היהודים על אדמת אירופה, משום שעמי אירופה למדו מהנאצים כמה קל להרוג יהודים – השפיע על עמדתו ההיסטוריוגרפית של באואר; ההשערה נבעה מהיכרותי האישית עם באואר ומן הידוע לי על השפעתו של קובנר עליו בראשית דרכו). עתה מוסיף באואר בתגובתו: 'מעולם לא טענתי שרק השואה גרמה לפוגרומים האלה, ותמיד הצבעתי על המשכיות בגישות אנטישמיות בפולין'. סבורני שדבריו אלה רק מאששים את טיעוני המתודולוגי. כיוצא בזאת אני לא הכחשתי בשום מקום 'שהפוגרומים בפולין באותה עת היו תוצאה של אנטישמיות קיצונית', והתייעוד ההיסטורי מוכיח יפה עד כמה הללו השפיעו על תנועת היהודים מפולין החוצה – למחנות העקורים ולארץ-ישראל. באשר לשאלה אם 'לשואה לא היה חלק חשוב מאוד ברקע לאנטישמיות קיצונית זו', אכן, לדעתי ראוי לברר סוגיה זו לעומקה: האם רצח היהודים העמיק את השנאה? או שמא התעמולה הנאצית? או אולי שובם של היהודים (המעטים) לאחר השואה?² אני פוסל טיעון זה על הסף, ו'פרשת ידובנה' שפרצה לתודעה בשנים האחרונות אף יכולה ללמדנו שהנוכחות הנאצית אכן תרמה לשחרורם מכל רסן של זנים אחרים של אנטישמיות; אך נושא זה מחייב בירור מדוקדק, ואני לפחות נוהר מלראות כאן התפתחות לינארית חד-משמעית.

בסופו של דבר, ברור כי דעתו של באואר אינה כדעה המסכמת במאמרי,³ אך היא גם אינה כה רחוקה ממנה. ברם, שנינו גם יחד רחוקים מאוד מפרשנויות אידאולוגיות-מאוד המתהלכות בעולם ובינינו, ואשר מסרבות לקבל הן את הכללים המתודולוגיים ההיסטוריים שהצבעתי עליהם, הן את התמורות שהתחוללו במרוצת השנים בעמדותיהם של חוקרים, ובהם גם באואר, לנוכח ממצאים ארכיוניים חדשים ולנוכח בירורים מושגיים מעמיקים.⁴

2. עסקתי מעט בעניין זה בפרק 'השנים הראשונות לאחר השחרור: [א] הנעלמה האנטישמיות?', בתוך: דן מכמן ויחיעם ויץ, 'בתום השואה', בימי שואה ופקודה (יחידה 12), תל-אביב תשנ"ב, עמ' 19-30.
3. לפי באואר, 'הלחץ של שארית הפליטה [במחנות העקורים, ד"מ] על המערכת הבין-לאומית' היה בעל 'משקל רב מאוד בהכרעות של 1947'. אני מכחיש זאת, אך גם הביטוי 'משקל רב מאוד' זקוק להבהרה. לדעתי, המשקל העיקרי היה במעגלים הפנים-יהודיים, ובמידה פחותה בהרבה מכפי שנראה לנו במעגל המעצמות. דיון פוקח עיניים המפחית מן המשקל שהוקנה לשואה בקישור עניין ארץ-ישראל לסוגיית העקורים מצוי בדוקטורט המצוין של אלעד בן-דרור, 'אונסקו"פ: ראשית התערבותו של האו"ם בסכסוך הישראלי-ערבי', אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג.
4. הרוצה לראות, למשל, כיצד איש אקדמיה פוסט-ציוני כאילן פפה מבקש להתבסס על תפיסה בנוסח באואר/תשל"ג דווקא יעניין שוב בציטטות שהבאתי מדבריו של פפה בעמ' 237 במאמרי.